

کتاب های منسوب به محقق کرکی

• محمد حسون
ترجمه عباسعلی مردی

در این مقاله اسامی تألیفات نخست را بدون تفصیل می آورم و سپس آن دو قسم دیگر را مفصلاً بیان می کنم.

کتابی که به یقین تألیف کرکی است.

- تعداد این کتب به ۸۲ تألیف می رسد که عبارت اند از: ۱. ائنتاعشرة مسألة؛ ۲. اجارة الوارث قبل الموت؛ ۳. اجوبة المسائل الفقهية؛ ۴. أحكام السلام والتحية؛ ۵. الأرض المندرسة؛ ۶. أنیس التوایین؛ ۷. بیع المعاطاة؛ ۸. ترتیب قضاء الصلاة الفاتنة؛ ۹. ترجمة الجزيرة الخضراء؛ ۱۰. تطهير الأواني؛ ۱۱. تعريف الطهارة؛ ۱۲. تعقیبات الصلاة؛ ۱۳. تعیین المخالفین لأمر المؤمنین علیه السلام؛ ۱۴. التقیة؛ ۱۵. جامع المقاصد؛ ۱۶. الجبیر؛ ۱۷. جدول شکایات الصلاة؛ ۱۸. الجعفرية؛ ۱۹. الجمعة؛ ۲۰. الجنائز؛ ۲۱. جواب السؤال عن إثبات المعدوم؛ ۲۲. جواب السؤال عن ابي مسلم الخراساني؛ ۲۳. جوابات الشيخ حسين الصيمري؛ ۲۴. جوابات الشيخ يوسف المازندراني؛ ۲۵. جوابات المسائل الفقهية الاولى؛ ۲۶. جوابات المسائل الفقهية الثانية؛ ۲۷. حاشية إرشاد الأذهان؛ ۲۸. حاشية الألفية؛ ۲۹. حاشية تحرير الأحكام؛ ۳۰. حاشية الجعفرية؛ ۳۱. حاشية شرائع الاسلام؛ ۳۲. حاشية قواعد الأحكام؛ ۳۳. حاشية اللمعة الدمشقية؛ ۳۴. حاشية المختصر النافع؛ ۳۵. حاشية مختلف الشيعية؛ ۳۶. حاشية ميراث المختصر النافع؛ ۳۷. حرمة تقليد الميت؛ ۳۸. حكم الحائض والنفساء اذا طهرتا قبل الفجر؛ ۳۹. حل ملك اليمين من دون ان يتم البيع بالصيغة الشرعية؛ ۴۰. الحيض؛ ۴۱. خروج المقيم عن حدود البلد؛ ۴۲. خلاصة الايجاز في المتعة؛

محقق کرکی (علی بن حسین بن عبدالعالی) (متوفی ۹۴۰ ق) از نامدارترین و درخشنده ترین چهره های جهان اسلام در نیمه اول قرن دهم هجری است. او مردی با اراده بود که عزمش هیچ گاه سستی نپذیرفت و روح سرشار از بلند پروازی را از دست نداد. بیش از نصف عمر او دور از وطن گذشت و به شهرهای دمشق، بیت المقدس، قاهره، نجف اشرف، بغداد، قم، اصفهان، کاشان، مشهد مقدس و مانند آن مسافرت کرد.

او در سیاست آزموده و باتجربه بود و توانست از دولت بزرگ و قدرتمند صفوی که بر سرزمین های بزرگ جهان آن روز سیطره داشت بهره ببرد. اقامت او در ایران و دوستی اش با دو تن از شاهان صفوی (شاه اسماعیل و فرزندش شاه طهماسب) وی را برای دفاع از مذهب اهل بیت علیهم السلام و نشر آموزه های ائمه آماده ساخت.

او فقیه، اصولی، رجالی و دارای نظریات بدیع و عمیق بود که آنها را در تألیفات خود به بهترین اسلوب بیان کرد.

با نگاهی گذرا به آثار وی به اختلاف آنها از حیث کیفیت و کمیت پی می بریم. بعضی از آنها بزرگ و عمیقاً استدلالی و بعضی رساله های کوچکی هستند که از ۲۰ صفحه تجاوز نمی کنند و محور غالب آنها فقه است.

در ضمن نوشتن شرح حال این عالم بزرگوار - که تاکنون چاپ نشده است - فصلی را برای تألیفات او اختصاص داده ام و آنها را به سه دسته تقسیم کرده ام:

تألیقاتی که به یقین می دانیم ازوست؛ تألیقاتی که تردید داریم ازوست؛ تألیقاتی که یقین داریم که از او نیستند.

۴۳. الخلل في الصلاة: ۴۴. الخيار في البيع: ۴۵. الدعوات والفوائد: ۴۶. الرضاعية: ۴۷. سؤال و جواب (فارسی): ۴۸. السبحة: ۴۹. السجود على التربة المتسوية: ۵۰. سماع الدعوى: ۵۱. السهو والشك في الصلاة: ۵۲. شرح الألفية: ۵۳. شرح الفرائض النصيرية: ۵۴. شروط النكاح: ۵۵. الشياخ: ۵۶. صوم و صلاة المسافر الذى لا يعلم جميع ما يجب عليه: ۵۷. صيغ العقود والايقاعات: ۵۸. طريق استنباط الأحكام: ۵۹. طلاق الغائب: ۶۰. العدالة: ۶۱. العصور العنبي: ۶۲. فتاوى خاتم المجتهدين: ۶۳. فتاوى المحقق الكرکى الأولى: ۶۴. فتاوى المحقق الكرکى الثانية: ۶۵. فتاوى نائب الإمام: ۶۶. فوائد و سنن المسافر: ۶۷. قاطعة اللجاج في تحقيق حل الخراج: ۶۸. قلنسوة التحرير والديباج: ۶۹. الكر: ۷۰. كيفية التيمم: ۷۱. المسائل الفقهية: ۷۲. المسموعة: ۷۳. المطاعن المجرمية في رد الصوفية: ۷۴. المقدار الواجب من المعرفة: ۷۵. ملاقى الشبهة المحصورة: ۷۶. مناسك الحج: ۷۷. المنصورية: ۷۸. النحمية: ۷۹. نفحات اللاهوت في لعن الجبت والطاغوت: ۸۰. النية: ۸۱. وجوب الاجتهاد على جميع العباد عند خلوة العصر من المجتهدين.

کتابهایی که تردید داریم از آن کرکى باشند.

۱. اثبات الرجعة:

این کتاب را شیخ آغابزرگ با گفته ذیل به کرکى نسبت داده است: این کتاب ضمن مجموعه‌ای از رسائل او در کتابخانه راجه فیض آباد وجود دارد در [بخش] فقه عربی از «الماری ۴» همچنان که در فهرست آن است.^۱ همچنین خانم دکتر مریم میراحمدی آن را با اعتماد به کتاب تاریخی فارسی عالم آرای عباسی اسکندربیک به محقق کرکى نسبت داده است.^۲ ولی در آن کتاب چنین چیزی نیست.

۲. الاثر:

این کتاب را نیز شیخ آغابزرگ به وی نسبت داده است، گوید: این کتاب در خزانه علامه سیدحسن صدرالدین کاظمی موجود است، که غیر از شرح محقق بر «فرائض نصیریه» (که در شروح خواهد آمد) است. و هردو در کتابخانه راجه سیدمحمد مهدی صاحب فیض آباد موجود است. از فهرست کتب خطی که برای ما فرستاده‌اند معلوم می‌شود، هر یک از اینها ضمن مجموعه‌ای از رسائل محقق است.^۳

۳. حاشیه الدروس:

سیدحسن صدر،^۴ سیدمحمدحسن امین^۵ و میرزا محمدعلی تبریزی^۶ این کتاب را از محقق دانسته‌اند و شیخ آغابزرگ با تردید از آن نام برده، گوید:

در فهرست تصانیف او آورده شده است.^۷

۴. حاشیه الذکری:

میرزا محمدعلی تبریزی^۸ و آغابزرگ آن را به محقق نسبت داده‌اند. آغابزرگ گوید: در فهرست تصانیف وی آن را نام برده‌ام.^۹

۵. حل خطبة الشرائع:

شیخ آغابزرگ آن را از محقق دانسته است گوید: در بین کتب فقه عربی «شماره ۸۴» از الماری ۴ است، همچنان که از فهرست آن معلوم می‌شود.^{۱۰}

۶. در ایه الحدیث:

آن را شیخ آغابزرگ از محقق دانسته است گوید: آن را ضمن مجموعه‌ای در کتابخانه خوانساری دیدم.^{۱۱}

۷. رساله فی الصلاة (فارسی):

شیخ آغابزرگ گوید: آن را ضمن مجموعه فقهی دیدم اولش این است: شکر و سیاس و ستایش مر معبودی را که از جمیع...^{۱۲}

۸. معانی افعال الصلاة:

آن را سیدحسن مدرس طباطبائی با اعتماد به نسخه‌ای خطی در کتابخانه مدرسه آخوند همدان دارای شماره ۴۲۱۲، به محقق نسبت داده است.^{۱۳}

۹. النکاحیه:

آغابزرگ دو بار در ذریعه از این کتاب نام برده است. از مورد اول چنین به نظر می‌آید که از تألیفات پدر فاضل هندی است و در مورد دوم نسبت آن را به کرکى از سیدمحمدعلی روضاتی نقل می‌کند:

مورد اول: «تزیویح النبی زینب و رقیه من عثمان» مقدمه طولانی و دو گفتار و خاتمه دارد، اول آن: «بعد حمد من عمم لطفه المطیع والعاصی» که با مکارم الاخلاق در ۱۳۱۱ ق چاپ شده است و ظاهراً از مولی تاج‌الدین حسن بن محمد اصفهانی والد فاضل هندی است. از بعد از شهید اول از کسی در آن نقل نشده است، و صاحب روضات گفته است که او رساله‌ای در زوجتی عثمان (زنان عثمان) دارد که اوصاف آن بر این چاپ منطبق است.^{۱۴} مورد دوم: النکاحیه که در ج ۴، ص ۱۷۲ با عنوان «تزیویح النبی لزینب و رقیه من عثمان» آورده ایم و بدون نام مؤلف چاپ شده است و سیدمحمدعلی روضاتی برای ما نوشته است که نسخه‌ای از آن را دارد که به او محقق شده که از آن محقق کرکى است.^{۱۵}

۱۰. وجوب الطهارة لمس کتاب الله:

سیدحسین مدرس طباطبائی با اعتماد بر نسخه‌ای خطی در کتابخانه خیرات خان مشهد مقدس با ش ۵۳، آن را به کرکى نسبت داده است.^{۱۶}

۴. اقرار المریض بمال له لغیره:

این کتاب در فهرست کتب خطی کتابخانه وزیری یزد ضمن مجموعه شماره ۳۴۴۳ به محقق نسبت داده شده است.^{۲۱} این رساله ضمیمه رساله قبلی و هر دو، تألیف شخصی غیر از کرکی است، زیرا در آن از جامع المقاصد، ریاض و جواهر نقل می‌شود.

۵. رساله عملیه:

در فهرست کتب خطی کتابخانه وزیری یزد ضمن مجموعه شماره ۳۸۰۸ به وی نسبت داده شده است.^{۲۲} کرکی رساله‌ای به این نام ندارد، بعد از عکس برداری از نسخه و رجوع به آن عبارت‌هایی در آن دیدم که ترجمه فارسی رساله جعفریه بود.

۶. رساله فی ذکر المهدی:

این رساله را محمد جعفری هرنندی در رساله دکتری پیش گفته، به محقق نسبت داده است گوید: «آن، رساله‌ای فارسی است که نسخه خطی آن در کتابخانه مسجد گوهرشاد مشهد مقدس است». ^{۲۳} این مطلب قطعاً خطاست؛ چه، کرکی رساله‌ای بدین نام ندارد، اورساله‌ای در غیبت به نام العداله دارد و آن چه بعضی را به اشتباه انداخته حرکت «غین» است که مفتوح است یا مکسور.^{۲۴}

۷. رساله فی جواز السجود للعبید:

بعضی از نویسندگان معاصر، مانند: دکتر کامل مصطفی الشیبی،^{۲۵} دکتر علی الوردی^{۲۶} و دکتر ناصر بن عبداللہ بن علی القفاری^{۲۷} این رساله را به محقق نسبت داده‌اند و همه آنان به کتاب التوافق لبینان الروافض میرزا مخدوم بن عبدالباقی (متوفی ۹۹۵ق) استناد کرده‌اند.^{۲۸} وی هنگامی که از شاه اسماعیل صفوی سخن می‌گوید این رساله را از محقق دانسته است گوید: یارانش دراو مبالغه کردند حتی در حضور او برای وی عبادت کرده و به سجده می‌افتادند، حتی گفته شده: شیخ علی بن عبدالعالی کرکی که شیعه اورا به لقب محقق ثانی (متوفی ۹۴۰ق) می‌شناسند، رساله‌ای در جایز بودن سجده بر بندگان نوشت تا این غلو را از شاه اسماعیل برطرف سازد.^{۲۹} متن اصلی سخن عبدالباقی چنین است: «و بالغ اصحابه فیہ حتی العبادۃ و سجودهم فی حضرته، (حتی قبل) ان الشیخ علی بن عبدالعالی الکرکی الذی یلقبه الشیعه بالمحقق الثانی (متوفی ۹۴۰ق) کتب رساله فی تجویز السجود للعبد مسایرة لهذا الغلو فی اسماعیل».

دانستن این مطلب لازم است که میرزا مخدوم به تعصب در مذهب خود (تسنن) و دشمنی با اهل بیت (علیهم السلام) معروف است. حتی او از ایران فرار کرد و به دولت عثمانی پناهنده شد، و آنجا نیز از حمله به تشیع و به خصوص دولت صفویه دست برنداشت و این کتابش سراسر دروغ و تهمت‌هایی است که فقط کسی بر زبان می‌آورد که از خدا و روز قیامت خوف نداشته باشد.

۸. شرح النفلیة:

شیخ علی فاضل قائینی نجفی که دو رساله الألفية و النفلية شهید اول

کتاب‌هایی که یقین داریم از کرکی نیستند.

۱. الاثناعشرية فی الرد علی الصوفیة:

این رساله در مقدمه کتاب جامع المقاصد (تحقیق و چاپ مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام قم، ۱۴۱۱ق) به محقق کرکی نسبت داده شده است.^{۳۰} محمد جعفری هرنندی در رساله دکتری خود در دانشگاه تهران هنگام بحث از محقق کرکی از آن مقدمه تبعیت کرده است.^{۳۱} قطعاً این نسبت خطاست، این رساله از شیخ محمد بن حسن حر عاملی (متوفی ۱۱۰۴) است که چاپ شده و در دست مردم است.

البته، محقق کرکی رساله‌ای در رد صوفیه عموماً و رد ابومسلم خراسانی خصوصاً دارد اما نام آن المطاعن المجرمیة فی رد الصوفیة است.

۲. اصول الدین و فروعه:

این کتاب در فهرست کتب خطی دانشگاه تهران، ضمن مجموعه شماره ۲۸۸۸ به او نسبت داده شده که رساله ششم این مجموعه است.^{۳۲} قطعاً کرکی رساله‌ای بدین عنوان ندارد، و زمانی که به این نسخه خطی مراجعه کردم آن را عین رساله النجمیة که در شماره ۷۹ گفته شد دیدم.

۳. الإعراض عن الشیء:

در فهرست کتب خطی کتابخانه وزیری یزد ضمن مجموعه شماره ۳۴۴۳ به او نسبت داده شده است.^{۳۳}

بعد از عکس برداری از نسخه و رجوع به آن یقین حاصل شد که از محقق کرکی نیست، زیرا مؤلف آن از کرکی و شهید ثانی روایت می‌کند و در اول آن می‌گوید: «هذا ما استفدته و قرأته عند السيد الأستاذ السيد جعفر الطباطبائي دام ظلّه العالی فی مسألة الاعراض». (و سید جعفر (متوفی ۱۳۱۷) فرزند سید علی بن حسن معروف به حاج آقا ابن‌السید مجاهد طباطبائی فرزند سید صاحب ریاض است).

ظاهراً مؤلف این رساله یکی از نوادگان سید علی طباطبائی (متوفی ۱۲۳۱) مؤلف ریاض است و گاهی به این مطلب تصریح دارد: «صرح جدی العلامة رحمه الله فی کتاب القضاء من الریاض». او همچنین خواهرزاده سید حسین طباطبائی است. که اشعاری در مدح این رساله و سایر آثار مؤلف دارد، گوید:

راقت رسائلک اللاتی ترکت ذوی

الألیاب فی حیرة منها وفی عجب

تلک الرسائل کنز قدحوت درراً

یحکی سناها سناء الانجم الشهب

فیها کشف رموز المبهمات فلم

یُعثر برمز عن الأفهام محتجب

کم من فرائد تزهو ضمن أسطرها

غراء لم یحرزها سائر الکتب

سرحت فکری حیناً فی دقائقها

فحل بی طرب بل طار بی طربی

پی‌نوشت‌ها:

۱. الذریعة، ج ۱، ص ۴۴۶، ش ۲۲۴۳.
۲. دین و مذهب در عصر صفوی، ص ۱۶۰.
۳. الذریعة، ج ۱، ص ۴۴۶، ش ۲۲۴۳.
۴. تکملة أمل الأمل، ص ۲۹۳.
۵. اعیان الشیعة، ج ۸، ص ۲۱۰.
۶. ریحانة الأدب، ج ۳، ص ۴۹۱.
۷. الذریعة، ج ۶، ص ۸۵، ش ۴۳۷.
۸. ریحانة الادب، ج ۳، ص ۴۹۱.
۹. الذریعة، ج ۶، ص ۸۶، ش ۴۴۰؛ ج ۱۰، ص ۴۰، ش ۲۲۱.
۱۰. الذریعة، ج ۷، ص ۶۸، ش ۳۶۳.
۱۱. الذریعة، ج ۸، ص ۵۵، ش ۱۶۲.
۱۲. الذریعة، ج ۱۵، ص ۵۹، ش ۴۰۵.
۱۳. مقدمه بر فقه شیعه، ص ۱۷۵؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه آخوند: ص ۳۸۰.
۱۴. الذریعة، ج ۴، ص ۱۷۲، ش ۸۵۲.
۱۵. الذریعة، ج ۲۴، ص ۳۰۱، ش ۱۵۷۹.
۱۶. مقدمه بر فقه شیعه، ص ۱۷۱، فهرست شهرستانها، ص ۱۷۳۶.
۱۷. جامع المقاصد «المقدمة»، ص ۴۲.
۱۸. ورقة ۱۳.
۱۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۱۷۳۳.
۲۰. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری، ج ۵، ص ۱۶۵۵.
۲۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری، ج ۵، ص ۱۶۵۵.
۲۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری، ج ۵، ص ۱۸۰۴.
۲۳. برگ ۱۲.
۲۴. الفیبه به معنای سخن گفتن پشت سر کسی، الفیبه به معنای غائب بودن و اشاره به غیبت امام زمان است.
۲۵. الفکر الشیعی و النزعات الصوفیة، ص ۴۱۴.
۲۶. لمحات اجتماعية من تاریخ العراق الحدیث، ص ۵۶.
۲۷. اصول مذهب الشیعة الإمامیة، ج ۳، ص ۱۲۲۴.
۲۸. کشف الظنون، ج ۳، ص ۳۵۵؛ ج ۶، ص ۳۹۰.
۲۹. النواقض لبنيان الروافض (خطی)، برگ ۹۸ ب، به نقل از الفکر الشیعی والنزعات الصوفیة، ص ۴۱۴.
۳۰. مقدمه الألفية والتفلیة، ص ۳۲، ش ۲۰.
۳۱. الذریعة، ج ۱۶، ص ۲۹۴، ش ۱۲۸۸.
۳۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۱۵، ص ۴۲۴.
۳۳. الذریعة، ج ۱۷، ص ۴۰، ش ۲۱۷.
۳۴. الذریعة، ج ۱۷، ص ۴۵، ش ۲۳۹.
۳۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری، ج ۵، ص ۱۶۵۵.

را تحقیق کرده است، در مقدمه آن دو رساله این شرح را با استناد به الذریعة، ج ۲، ص ۲۹۶ - ۲۹۷ به محقق نسبت داده است.^{۲۰} این قطعاً صحیح نیست، زیرا کرکی بر رساله نقلیه شرحی ندارد و فقط شرح و حاشیه‌ای بر الألفية دارد. به علاوه در ارجاعی که قائینی به الذریعة داده بود نامی از شرح نقلیه نبود و تنها شرح الفیه نوشته شده بود.

۹. فقه الصلاة

شیخ آغابزرگ تردید داشته است که این اثر از کرکی است. گوید: فقه الصلاة از شیخ علی بن عبدالعالی محقق کرکی است، ظاهرآیامیسی به نام او خوانده است. مقدمه‌ای دارد در تعداد نماز و شرایط و خوب نماز و چهار باب دارد، باب اول در طهارت و دارای فصولی در آخر آن است: فرغ مؤلفه العبد الجانی علی بن عبدالعالی دهم جمادی الثانیه ۹۱۷ ق و نسخه در خزانه حاج مولی علی محمد نجف آبادی است به خط خزعل علی بن قشعم ابن الشیخ عمارة در ۱۰۰۶ ق.^{۳۱}

کرکی رساله‌ای بدین نام ندارد، و توصیفات شیخ آغابزرگ در این جا با رساله جعفریه منطبق است.

۱۰. قبلة خراسان

این کتاب در فهرست کتب خطی کتابخانه دانشگاه تهران ضمن مجموعه شماره ۳۵۹۷ آورده شده و فهرست‌نویس احتمال داده است که از کرکی باشد. وی گوید: احتمالاً از کرکی است. مقدمه آن در بیان قبله است و دارای دو فصل است: فی ذکر ما یعول علیه القبلة؛ و فی تحقیق قبلة خراسان.^{۳۲} بعد از عکس برداری و رجوع به این اثر معلوم شد که از فرزند کرکی شیخ عبدالعالی است، زیرا در بسیاری از موارد از پدرش نقل می‌کند. شرح حال نویسان و فهرست‌نویسان رساله‌ای در موضوع قبلة خراسان از فرزند کرکی (شیخ عبدالعالی) دانسته‌اند. شیخ آغابزرگ آن را با این سخن نام برده: فضل الله کاشانی در شرح تشریح الأفلک از آن نقل کرده است که بر دایره هندیه در تحصیل قبله اعتمادی نیست.^{۳۳} با علم به این که شیخ آغابزرگ نیز رساله‌ای در قبلة خراسان را از کرکی دانسته است، گوید: اول آن: اللهم انا وجهنا ووجهنا الیک و توکلنا بکلیتنا علیک است و آن را در بعضی کتابخانه‌های ایران دیدم.^{۳۴}

تاکنون بر این نسخه در کتابخانه‌های ایران تاکنون دسترسی پیدا نکرده‌ام.

۱۱. المیراث:

آن را در فهرست کتب خطی کتابخانه وزیری یزد ضمن مجموعه شماره ۳۴۴۳ از کرکی دانسته‌اند. این رساله ضمیمه دورساله پیش گفته الاعراض عن الشیء و اقرار المریض بمالی له لغیره است که هیچ کدام از کرکی نیست، چون مؤلف آنها از کرکی و شهیدثانی نقل روایت می‌کند، و تفصیل کلام از مؤلف آنها ضمن رساله الاعراض عن الشیء، شماره ۳ آورده شد.

والحمد لله رب العالمین.